

EAUS

EESTI AKADEEMILINE USUNDILOO SELTS

Eesti Akadeemilise Usundiloo Seltsi aastakonverentsi

“Püha ja paik” teesid

11. detsembril 2014 Tartus, Ülikooli 16-214

11.00–11.15 Konverentsi avamine: Madis Arukask (EAUS-i president)

11.15–12.45 juhatab Ergo-Hart Västriik

Katre Koppel ““Väga raske on ennast usaldada, kui sa oled sündinud seal, kus autoriteet on olnud totaalselt väljaspool sind” – keha kui vahend jõudmaks iseendani”

Kristel Kivari “Pühakohad kaasaja energiatraditsioonis”

Tatiana Alybina “The symbology of contemporary Mari religious movement”

12.45–14.00 Lõuna

14.00–15.30 juhatab Tõnno Jonuks

Lea Altnurme “Eestlaste isiklikud pühapaigad looduses”

Jüri Metsalu “Pühapaigaolendid viie Eesti kihelkonna näitel”

Villu Kadakas “Sakraalse ja vähem sakraalse ruumi kokkupuutest Padise kloostri”

15.30–16.00 Kohvi- ja teepaus

16.00–17.30 juhatab Piret Koosa

Teet Toome “Buddhaväljad mahajaana budismis”

Märt Läänemets “Potala(ka) mägi kui virtuaalne ja füüsiline pühapaik mahajaana budismis”

Ain Riistan “Ukraina kui püha paik: religiooni ja rahvusluse rollist Ukraina konfliktis”

Konverentsi korraldavad:

Eesti Akadeemiline Usundiloo Selts

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

“Väga raske on ennast usaldada, kui sa oled sündinud seal, kus autoriteet on olnud totaalselt väljaspool sind” – keha kui vahend jõudmaks iseendani

Katre Koppel (Tartu Ülikooli etnoloogia osakond)

Minu ettekanne keskendub uue vaimsuse miljööös levinud filosoofilisele õpetusele ning praktikale Algallika Protsess ja Hingamistöõ ehk Algallika hingamine. Uue vaimsuse mõtteviisi järgi käsitletakse inimest ning maailma holistilisest vaatenurgast. Selle käsitluse järgi on inimese keha ja vaim ning ümbritsev materiaalne ja mittemateriaalne keskkond pidevas omavahelises ühenduses. Ühelt poolt saabki Algallika hingamist defineerida uue vaimsuse tervendamispätkana, kus tervendamine tähendab heaolu saavutamist nii kehalisel, psühholoogilisel, sotsiaalsel kui sprituuaalsel tasandil. Tervendamisel mängib olulist rolli inimese keha – just nimelt keha kaudu saadakse kontakti oma Tõelise Mina, Sisemise Lapse, Universumi Tarkuse või ülimalise tõe, mille abil toimub tervenemine. Teiselt poolt, kuna aga Algallika hingamisõpetus keskendub eriliselt nn sünnimustrite tervendamisele, on tegemist ka spetsiifilise sünnitamisõpetuse ja –praktikaga.

Oma ettekande esimeses pooles tutvustan, millisena praktiseerijad näevad keha, millised on keha omadused ning milles täpsemalt seisneb keha sakraliseeritus. Ettekande teises pooles keskendun sünni ja sünnituse temale, mis loob teatavat pingevälja Algallika hingamist praktiseerivate naiste ning meditsiinitöötajate vahel. Sünnitamisega seoses avan naiste seisukohast mõisteid nagu turvalisus, usaldus ja vastutus, mis Algallika hingamistöõ praktiseerijate sõnul ei ole mitte ainult abstraktsed mõisted, vaid kehaliselt läbielatud ning sügavalt tunnetatud kogemused. Ettekanne tugineb aastatel 2011–2014 läbi viidud välitööde materjalidele.

Pühakohad kaasaja energiatraditsioonis

Kristel Kivari (Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond)

Mitmekesise vitsa- ja pendlitraditsiooni järgijad on veendunud, et nii kirikud kui hiimäed on ehitatud energiajoonte ristumispunktidesse, nendes on ära kasutatud positiivse ja negatiivse mõjuga kohtade olemasolu. Omaette teema moodustab pühakohtade omavahelise suhte otsimine, mis seostub selle traditsiooni sees erinevate alamteemadega. Paikade asetsemise mustrit otsimisel on tagamaad 19.–20. sajandi Inglise ning Saksa esoteerilistes õpetustes. Nn sakraalses geograafias on laiendatud pühaduse kategooria kaugemale konkreetsest kohast ning toetab esoteerilist veendumust maastikku või keskkonda peidetud raskestitajutavast mustrist, jõust või mõjutegurist.

Ehkki Eestis ei ole sakraalse geograafia mõttesuund leidnud sellist sotsiaalset kandepinda kui Inglismaal või ennesõjaaegsel Saksamaal, pakuvad energiajooned või Ley-liinid lisa hajusale rahvapärasele pühakohtade tõlgendusvõimalusele. Vitsatraditsiooni kandvamaks ideeks on seoste põhimõte: lõhed, liinid, anomaalsed alad seovad erinevaid üleloomulikke nähtusi ning kohti, sellest tekib argimaailma teisiti seletav maailmavaade. Nii on energiajoonte ristumiskohad ka sõlmpunktiks uutlaadi kohapärimusele. Ettekandes analüüsin pühakohtade kujundamist lugude abil, selles ilmnevaid usundilisi ning poliitilisi kihistusi.

The symbology of contemporary Mari religious movement

Tatiana Alybina (University of Tartu, Department of Ethnology)

The paper is devoted to the issue Chumbylat god in transforming tradition of Mari religion in our days. The religion of the Mari people is based on polytheistic traditions of nature worship and ancestor cults. There was no any special symbolic attribute denoting the system of Mari vernacular belief until contemporary time. A process of the formation of an official system of ethnic religion, based on local worship rituals over the last two decades can be observed in Republic of Mari El. In post-Soviet period, while developing Mari religious movement few sacral places became notable and particularly popular among visitors of worship ceremonies. One of the most famous sacral places of Mari Traditional Religion is the Chumbylat hill. Chumbylat (named also as the Guardian of the hill) considers to be one of the earliest gods of chieftain cult, dating back to 10th and 11th centuries. The mark with the image of Chumbylat now represents the organization of Mari Traditional Belief and vernacular belief generally. The symbol of “mundane divinity” was taken as religious symbol in official Mari religion, though it should not fit with vernacular polytheistic tradition.

Eestlaste isiklikud pühapaigad looduses

Lea Altnurme (Tartu Ülikooli usuteaduskond)

- 1) Ettekanne põhineb materjalil, mille on kogunud Tartu Teoloogia Akadeemia ja Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilased aastatel 2002–2014 välitööde raames. Välitööd on tehtud etteantud juhendi järgi. Põhiline materjal on kogutud aastatel 2011–2014. Välitööd on tehtud kursuste religioonisotsioloogia ja kaasaja religioossed suundumused raames. Ettekande aluseks on valitud 71 välitööd.
- 2) Need 71 välitööd puudutavad otseselt isiklike pühapaiku looduses. Lisaks on veel hulgaliselt välitöid ruumides asuvate individuaalsete pühapaikade, pühade esemete, kodualtarite ja talismanide kohta. Neist ettekandes juttu ei tule.
- 3) Emori poolt läbi viidud küsitluse “Religioossed suundumused Eestis 2014” põhjal oli 38%-l eestlastest looduses mõni püha paik. Puu 15%-l, mets, loodus tervikuna 6%-l, kivi 5%-l, veekogu või rand 5%-l, allikas 4%-l, kodu, sünnipaik, maakoht 4%-l ja esivanemate hauad 1%-l jms.
- 4) Looduses asuvad isiklikud pühapaigad on isiklikud mitmes mõttes. Osa paikadest on küll kogukondlikult tuntud ja kasutatud, kuid seal käiakse ja viiakse läbi rituaale kas üksi või lähemate inimeste ringis. Osa paiku on inimesed ise välja valinud mälestuste tõttu või tunnetest ajendatuna, mida paik neis tekitab ning seal käiakse ka eelistatavalt üksi. Ja osa paiku on inimesed loodusesse ise rajanud oma individuaalsete praktikate teostamiseks.
- 5) Eestlaste individuaalseteks pühapaikadeks on välitööde järgi osutunud: puud, kivid, allikad ja nende vahetu ümbrus ning erilised paigad looduses. Erilistesse paikadesse on rajatud vahel pühad ehitised. Pühade paikadena on nimetatud ka kodu, lapsepõlvemaad ja esivanemate talumaad. Nendega on samuti seotud isiklike rituaale ja uskumusi. Lisaks on mainitud privaatseid matusepaiku või erakalmistuid.
- 6) Religioosse enesemääratluse järgi on looduses pühapaiku nii maausulistel, kristlastel kui ka individuaalse religioossusega inimestel.

Uskumused ja rituaalid, mis on nende paikadega seotud sõltuvad inimeste religioosest enesemääratlusest.

Pühapaigaolendid viie Eesti kihelkonna näitel

Jüri Metsalu (Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv)

Viimasel kümnendil on Eestis pööratud enam tähelepanu looduslikele pühapaikadele ja nendega seotud rahvaluuleallikatele. Loodud on vastav andmekogu, toimunud on süstemaatilised välitööd pühapaikade avastamiseks, kaardistamiseks ning külaelanike intervjuerimiseks. Kogunenud on piisavalt suur andmestik, mida on nüüd võimalik hakata üksikküsimustes analüüsima. Käesolevas ettekandes keskendun looduslike pühapaikade olenditele. Vaatlen pühapaigaolendeid 3 erinevas Eesti piirkonnas: Rapla ja Juuru kihelkonnas Põhjas, Võnnu ja Põlva kihelkonnas Lõunas ning Muhu kihelkonnas Läänes. Tegemist on kultuuriliselt mõnevõrra erinevate piirkondadega, mille pühapaigapärimus on samuti teatud määral erinev.

Pühapaikadega seotud olenditena olen arvesse võtnud nii konkreetset ja vahetult maastikul kogetud olendid, aga ka tekstides nimetatud ohvriandide saajad, need, kelle poole on pöördutud abi saamiseks ja kellele viitavad kohanimed. Lisaks loomana, inimesena, esemena, objektina, valgusena, helina ilmuvatele olenditele olen töösse kaasanud ka müütilised hiidud ja elusate ning liikuvatena kirjeldatud paigad looduses.

Pean vajalikuks hiidude ja hingestatud loodusobjektide vaatamist koos kõigi teiste olenditega, sest inimese loodusetaju on üks tervik. Hiidude tegevusest maastiku kujundamisel ja järvede, mägede, kivide ja puude liikumisest on jutustatud küll müütilise mineviku võtmes, kuid leian, et inimeste maastikutajus on need olendid olnud elavad. Lood hiidudest ja rändavatest loodusobjektidest on väga ilmekad ja toetudes konkreetsele ruumilisele kontekstile ärkavad need lood ellu, kasvõi nõ vaimusilmas, ettekujutuses. Seega on pühapaikadega seoses kogetavate olendite sfäär siinses käsitluses võimalikult avar.

Uuringu aluseks on kokku 156 arhiiviteksti ajavahemikust 19. sajandi lõpust 20. sajandi lõpuni. Ettekanne koosneb suurelt jaolt statistilisest analüüsist, milles ilmnevad uuritud piirkondade erinevused ja sarnasused: seda nii olendi- ja paigaliikide kui ka tekstide ja paikade arvu osas. Lisaks statistikale jõuan tutvustada üksikuid iseloomulikke folklooritekste. Ühtlasi püüan anda ka vastuse küsimusele, kas ja kuidas on pühapaikadega seotud olendimotiivid säilinud tänapäeval tehtud intervjuudes.

Uuringut on toetanud riiklik programm “Eesti keel ja kultuurimälu” projekti “Eesti kohapärimuse uurimine, publitseerimine ja andmebaasi arendamine” kaudu.

Sakraalse ja vähem sakraalse ruumi kokkupuutest Padise kloostri

Villu Kadakas (Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut)

Padise kloostri varemte uurimisloos moodustab silmapaistva peatüki diskussioon selle üle, kus täpselt asusid tsistertslaste kloostri olulised tüüpruumid nagu kapiitlisaal, dormitoorium ja refektoorium. Vähem on olnud võimalik tähelepanu pöörata vähema tähtsusega ruumidele, mille asukoha tuvastamine konventsionaalse ideaalskeemi alusel on keerulisem. Selle muudab raskeks muuhulgas asjaolu, et Padise klooster on ebatüüpiliselt ehitatud välja, lähtudes mitte ainult tsistertslaste ideaalskeemist, vaid suures osas Saksa rüütliordu konvendihoone ehitustraditsioonidest. Ei ole teada, kas üldse või kui palju oli Padisel nii absoluut- kui suhtarvuna koorimunkade kõrval nn ilmikvendi, kes tüüpiliselt moodustasid just tsistertslaste kloostrites nõ vähem sakraalse, madalama päritoluga, harimata ja mustad tööd ära tegeva paralleelkogukonna. Kaks kogukonda olid oma igapäevastes tegemistes reeglina füüsiliselt eraldatud omaette ruumikompleksidesse ja liikumisteedele ning puutusid kokku vaid erandjuhtumitel, kuigi mõlemad tegutsesid muuhulgas klausuuri piires. Padisel paiknesid moonakeldrid, kui tüüpiline ilmikvendade tsoon, tsistertslastele ebatüüpiliselt, kuid ordulinnustele omaselt klausuuri sees keldrikorruusel, mis lõhkus traditsioonilise kaheks eraldatud tsooniks jaotuse ning paigutas ka eraldatud liikumisteed risti-rästi. Täiendava probleemi ruumi kasutuses tekitas ka reeglina puuduv, kuid põhjamaades hädavajalik keskküttesüsteem, mis tuli kohandada tsistertslaste tavade ja elulaadiga. Analüüsides ruumide paiknemist üksteise suhtes ja juurdepääsu võimalusi, proovin teoreetiliselt rekonstrueerida hoonekompleksi planeerija kavatsusi kahe kogukonna eraldamisel. Iseasi, kas seda klausuuri valmimise järel praktikas järgiti.

Buddhaväljad mahajaana budismis

Teet Toome (Tartu Ülikooli orientalistika keskus)

Buddhaväli on ideaalne koht, mille kirjeldused budistlikes tekstides on üsna fantastilised ja utoopilised. Buddhavälju on palju, igal buddhal on oma väli. Aga ka bodhisattvad peavad oma buddhavälju looma, et edeneda virgumisteel. Kuid kus nad asuvad ja kuidas sinna saab? Osa tekste kirjeldab neid füüsilistena ja nende asukohta saab määratleda vähemalt ilmakaarte järgi. Teiste selgituste järgi on tegu inimese meeles toimuvaga. Buddhaväli on ühe buddha õpetuse mõjuväli, kuid see on ka kosmoloogiline mõiste. Buddhaväljadel on erinevaid kategooriaid, mõned neist on puhtad ja teised mitte. Kuid kas see puhtus on väliselt määratletav või sõltub vaatlejast? Ettekandes antakse ülevaade buddhaväljadest ja nende erinevustest mahajaana kirjanduse põhjal, vaadeldakse nende kohta budistliku õpetuse ja kosmoloogia kontekstis.

Potala(ka) mägi kui virtuaalne ja füüsiline pühapaik mahajaana budismis

Märt Läänemets (Tartu Ülikooli orientalistika keskus)

Potala ehk Potalaka mägi on mahajaana budismis tuntud kui mütoloogilise bodhisattva Avalokitešvara, kaastunde kehastuse, müütiline elupaik. Budistlikus maailmas on ometi teada vähemalt kaks reaalselt, füüsilist kohta, mida samuti nimetatakse Potalaks. Neist kahest tuntum on dalai-laamade residents Tiibetis Lhasas – Potala palee –, mis valmis 17. sajandi lõpus. Teine, pühapaiga ja palverännukohana tunduvalt vanem – mainitud juba vähemalt 10. sajandist alates – on Potala mägi (普陀山 *pǔ tuó shān*) Ida-Hiina Zhejiangi provintsi ranniku lähedal saarel, mis on ühtlasi üks Hiina budismi neljast pühast mäest. Mõlemad on seotud Avalokitešvara kultusega: dalai-laamasid peetakse selle bodhisattva ümbersündideks-kehastusteks; Hiina Potala mäel asub aga Avalokitešvara hiina versiooni Guanyini (觀音 *guān yīn*) pühapaik. Mitmed allikad ja uurimused viitavad aga sellele, et nn alg-Potala asus hoopis Lõuna-Indias, kust Avalokitešvara kultus on alguse saanud.

Ettekandes tutvustatakse autori enda ja teiste uurimusi Potala mäe võimalikust prototüübist, Potiyil'i ehk Potikai mäest Lõuna-Indias Tamilnades; analüüsitakse nime Potala/Potalaka võimalikku päritolu ja etümoloogiat; vaadeldakse Avalokitešvara kuju ja kultuse tekkimise ja arengu küsimusi budismi-hinduismi sünkretismis; esitatakse võimaliku ajaloolis-tekstoloogilise protsessi loogika, kuidas algselt füüsilisest pühapaigast Potalast sai virtuaalne-mütoloogiline Potala ja viimane omakorda transformeerus taas uuteks füüsilisteks kultuskohtadeks.

Ukraina kui püha paik: religiooni ja rahvusluse rollist Ukraina konfliktis

Ain Riistan (Tartu Ülikooli usuteaduskond)

Idee “Kiievi Venest” on Vene rahvuslust põlistava narratiivi üks kesksemaid elemente, sidudes venelaseks olemise identiteedi Vene õigeusu kirikuga. Ajalooline Kiiev on selle kohaselt sõna otseses mõttes püha paik. Nii president Putin kui patriarh Kirill on seejuures viimasel aastakümnel eriti jõuliselt edendanud nn “vene maailma” kontseptsiooni. Samas suhtutakse Ukrainas sellesse kontseptsiooni mitmetiselt, seda eriti oludes, kus Ukraina rahvuslus sellele jõuliselt vastandub. Ettekandes kirjeldatakse Ukraina religioosset maastikku enne konflikti puhkemist vähem kui aasta tagasi, Vene Õigeusu Kiriku käitumist konflikti alguses ja eskaleerumise ajal ning Ukraina kirikute reaktsioone konflikti mõlemal poolel. Kõne alla tulevad ka kirikutevahelised suhted rahvusvahelises mastaabis teljel Moskva patriarhaat – Konstantinoopoli patriarhaat ning Vene Õigeusu Kirik – Rooma Katoliku Kirik.